

VYÖHYKESEMANTIikkaa

Urpo Nikanne *Zones and tiers. A study of thematic structure.* Studia Fennica 35 Linguistica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1990. 243 s. ISBN 951-717-652-X.

Urpo Nikanteen väitöskirja käsittelee varsinkin harvinaista kielitieteen alaa, nimittäin *käsitese-semantiikkaa* («conceptual semantics»). Tutkimusaineisto koostuu lähinnä suomen kielen moninaisista lause- ja lauseketyypeistä. Väitöskirja on ainutlaatuisen siinä mielessä, että se on ensimmäinen tutkimus suomen kielen käsitese-semantiikasta.

Käsitese-semantiikan pääaihe on *tematiikka* eli funktioiden ja argumenttien välisten merkitys- ja rakennesuhteiden tutkiminen. Funktioilla tässä tarkoitetaan verbejä ja adpositioita, kun taas argumentit ovat yleensä nomineja. Kysymys on siis siitä, millaiset temaattiset roolit verbi antaa argumentteilleen, esim. subjektilleen ja objektilleen. Esimerkkejä perinteisistä temaattisista rooleista ovat Agentti (tyypillisin subjektin rooli), Teema (yleisin objektin rooli) ja Vastaanottaja (epäsuoran objektin rooli).

Käsitese-semantiikka on sukua leksikaaliselle semantiikalle, mutta eroaa huomattavasti yleisestä semantiikasta, joka puolestaan perustuu lähinnä logiikkaan. Tematiikan ja käsitese-semantiikan tutkiminen on jäänyt sekä modernin syntaksintutkimuksen että semantiikan ulkopuolelle: syntaktikkojen mielestä tematiikka on osa semantiikkaa, kun taas semantikat ovat keskittyneet logiikkaan liittyvän kielen osan, kuten esimerkiksi kvanttoreiden, tulkintaan.

Urpo Nikanteen mukaan Ray Jackendoffin teoria edustaa ainoaa sellaista käsitese-semantiikan teoriaa, joka on sekä teoreettisesti selväsananainen että ottaa huomioon syntaksin ja muut kieleen ja kognitiiviseen psykologiaan liittyvät alat. Vaikka Nikanteen teoria perustuu olennaisesti Jackendoffin teoriaan, eroja on havaittavissa. Nikanteen tutkimus on laajakantoisempi kuin Jackendoffin, koska se koskee englannin lisäksi typologisesti erilaista kieltä, suomea. Liitoskohdat lauserakenteeseen ja moderniin syntaksiin ovat selvemmät kuin Jackendoffin teoriassa. Lisäksi Nikanne on pyrkinyt perustamaan teoriansa yksinkertaisiin periaatteisiin, kuten on tavallista syntaksin- ja fonologiantutkimuksessa. Väitöskirjan toista lukua lukiessa saattaa helposti saada sen käsityksen, että Nikanteen teoria olisi paljon monimutkaisempi kuin Jackendoffin, mutta myöhemmin tutkimuksesta käy ilmi, että asia onkin itse asiassa päinvastoin.

Tutkimuksen kahdessa ensimmäisessä luvussa kehitellään teoriaa, ja kahdessa seuraavassa luvussa kirjoittaja analysoi suomen kielen sijanmerkintää, lähinnä paikallissijoja. Viidennessä luvussa pohditaan tematiikan ja lauserakenteen suhdetta, ja kuudennessa luvussa selvitetään ajan käsitettä lauseen eri osissa. Lyhyen yhteenvedon jälkeen kirjoittaja vielä lopuksi käsit-

telee modaali- ja kausatiiviverbejä sekä infinitiivimuotoja seitsemännessä luvussa.

JACKENDOFFIN TEORIA

Tutkimuksen alussa on johdanto Jackendoffin teoriaan (ks. Jackendoff 1990). Johdannossa kuvaillaan *merkityskenttiä* (»semantic fields»), jotka vastaavat lähinnä eri lausetyyppejä, sekä teorian perusrakenteita

funktioita. Teorian mukaan lauseiden käsi-terakenne koostuu funktioista, joista käytetään oheisessa taulukossa englanninkielisiä nimityksiä. Funktioiden nimet viittaavat tulkintakäsitteisiin, jotka eivät välttämättä vastaa englanninkielisten sanojen tarkkaa merkitystä. Olen myös yksinkertaistanut funktioiden esittämistä jonkin verran vähentämällä sulkeita.

	Funktion nimi	Nikanteen esimerkkejä	
Paikan funktio	PLACE(THING)	ON (hylly) ON[+contacted](hylly) ON[+attached](hylly) ON[+distributed](hylly)	'hyllyn päällä/yllä' 'hyllyllä/hyllyn päällä' 'hyllyssä' 'hyllyn yllä'
Väylän funktio	PATH(THING/PLACE)	TOWARD (talo) AWAY-FROM (talo)	'talolle päin' 'talolta päin'
Olotilan funktiot	BE(THING, PLACE) EXT(THING, PATH) ORIENT(THING, PATH) CONF(THING)	BE (Jukka, huone) EXT (pikatie, (TO (Helsinki))) ORIENT (nuoli, (TO (ovi))) CONF (Jukka)	'Jukka on huoneessa' 'Pikatie vie Helsinkiin' 'Nuoli osoittaa oveen' 'Jukka oli kyykyssä'
Tapahtumafunktiot	GO(THING, PATH) STAY(THING, PLACE) MOVE(THING) INCH(STATE, THING) CAUSE(THING, GO (THING, PATH))	GO (Jukka, (TO (Rovaniemi))) STAY (Jukka, (IN (huone))) MOVE (Maija) INCH (CONF (Jukka)) CAUSE (Jukka, GO	'Jukka menee R:lle' 'Jukka jää huoneeseen' 'Maija tanssii' 'Jukka istuutui' 'Jukka pyöritti pallon pihalle'

Taulukko 1. Jackendoffin funktiot.

Taulukossa 1 esitetyt funktiot kuuluvat *temaattiseen portaaseen* (»thematic tier»), jonka lisäksi tarvitaan myös *tapahtumaporras* (»action tier») sekä *aikaporras* (»temporal tier»).

Jackendoffin teorian ongelmana on se, että eri merkityskentillä (siis eri lausetyy-

peillä) on omat sääntönsä siitä, mitkä esiteytistä funktioista sallitaan kussakin merkityskentässä. On siis mahdotonta esittää yhtenäistä kuvausta temaattisista rooleista. Lisäksi kuvattu järjestelmä sallii lukemattomia täysin kielenvastaisia funktioyhdistelmiä. Nikanteen päätavoitteena on yhte-

näisen teorian kehittäminen, jolla on ensisen teorian hyödylliset piirteet mutta joka ei tuota ylimääräisiä funktioyhdistelmiä.

NIKANTEEN TEORIA

Tutkimuksen toisen luvun esitys on erityisen vaikea, koska siinä määritellään monia uusia termejä, joiden tärkeyden pystyy arvioimaan vasta myöhemmissä luvuissa; lisäksi ylenmääräinen lyhennysten käyttö vaikeuttaa lukemista, joskin kirjan lopussa on hyödyllinen lyhennysluettelo. Neljännen luvun lopussa on lisää määritelmiä (s. 113–121).

Tärkeimmät uudet käsitteet ovat *vyöhyke* («zone») ja *funktioside* («functional tie», lyh. FT). Funktioside yhdistää merkityskentän funktiot yhdeksi ketjuksi. Tavallisessa lauseessa verbit ja adpositiot muodostavat tällaisen ketjun, kun taas nominiargumentit eivät kuulu ketjuun. Vyöhykkeitä on kolme: lauseen sisimmäinen vyöhyke Z1, jossa esiintyvät paikan ja väylän funktiot; keskimmäinen vyöhyke Z2, johon kuuluvat olotila- ja tapahtumafunktiot; ja uloin vyöhyke Z3, joka vastaa kausatiivista funktiota (mutkikkain tapahtumafunktioista; ks. taulukko 1).

Vyöhykkeiden perusteella voi helposti määritellä perinteisiä temaattisia rooleja. Näin ollen kolmosvyöhykkeen rooli on agenttirooli, kakkosvyöhykkeen teema ja sisimmäisen vyöhykkeen *vertailuobjekti* («reference object», esim. »Goal», »Source», »Route»).

SUOMEN SIJAMUOTOJEN SEMANTIikkaa

Seuraavissa luvuissa käsitellään suomen sijamuotojen esiintymistä eri vyöhykkeissä. Kirjoittaja esittää ensin kiinnostavia

perusteluita analyysille, jonka mukaan suomen semanttiset sijat, erityisesti paikallissijat, muodostavat oman prepositiota vastaavan syntaktisen päänsä (s. 76–86). Esimerkiksi sanaa HUONEESSA kuvaava lauseke koostuu täten fonologisesti tyhjästä prepositiosta P, jolla on inessiivin piirteet, ja nominaalilausekkeesta NP (vrt. Hakulinen ja Karlsson 1979: 108). Ehkä paras perustelu analyysille on se, että paikallissijalausekkeet eivät *c-komenna* («c-command») lauseessa myöhemmin esiintyviä lausekkeita eivätkä täten voi sitoa tai kontrolloida muita lausekkeita. Tämä havaitaan helposti seuraavantapaisista lauseista (s. 80):

1. a) Ville lastasi vaunut heinillä täysiksi.
- b) Ville lastasi heinät vaunuihin täysiksi.

Esimerkin 1a tulkinnan mukaan vaunut täyttyvät heinillä, mutta tätä tulkintaa ei ole esimerkillä 1b, koska illatiivimuotoinen VAUNUIHIN ei ilmeisesti *c-komenna* sanaa TÄYSIKSI. Ainoa tulkinta on pragmaattisesti outo heinien täyttyminen. Jos illatiivilausekkeen rakenne on PP esimerkissä 1b, *c-komennuksen* puuttuminen seuraa automaattisesti; jos taas lausekkeella on NP:n rakenne, sen odottaisi pystyvän *c-komentamaan* sanaa TÄYSIKSI.

Kolmannessa luvussa käsitellään pääasiassa ykkösvyöhykettä eli vertailuobjektien ja prepositiolausekkeiden sijojen semantiikkaa. Kirjoittaja vertaa ensin suomen ALLA/ALTA/ALLE-ryhmittymien semantiikkaa englannin FROM UNDER THE BED -tyyppiin ilmauksiin ja pohtii sitten suomen inessiivin eri tulkintoja. Hän esittää myös, että pohjalaismurteissa esiintyvä adverbi PAHKI vaatii piirteen [+contacted] muttei toisaalta salli piirrettä [+attached]. PAHKI esiintyy aina illatiivin kanssa, ja

lauseen kakkosvyöhykkeessä on lisäksi ol-
tava liikettä ilmaiseva funktio (s. 96–98;
tähdellä merkityt lauseet ovat kielenvastai-
sia kyseisissä murteissa):

2. a) Purukumi lensi pahki seinään.
- b) *Ville käveli pahki seinään päin.
- c) *Laatat jatkuivat pahki seinään.

Neljännessä luvussa Nikanne esittää aluk-
si ajatuksiaan akkusatiivin ja partitiivin ja-
kaumasta. Akkusatiivin saa verbin toinen
argumentti, kun verbillä on piirre [+rajatu-
tu] (ks. Vainikka 1992, 1993). Tämän piir-
teen puuttuessa saadaan partitiiviobjekti (s.
102–105). Objektin sijana akkusatiivi on
ehkä psykologiselta kannalta tunnusmerki-
tön, kun tilanteen rajaaminen on luonnol-
lista ihmismielelle — mutta syntaktiselta
kannalta akkusatiivi on merkitty sija [+ra-
jattu]-piirteen vaatimuksen takia. Sama
analyysi ei kuitenkaan Nikanteen oletta-
muksen mukaan käy 3. infinitiivin subjek-
tin sijalle (s. 105–108):

3. a) Opettaja pakotti minut laulamaan.
- b) Opettaja pakotti minua laulamaan.

Tällaisissa rakenteissa subjekti on akkusa-
tiivimuotoinen, jos päälauseen toiminta
onnistuu — on kyse kolmosvyöhykkeen
piirteistä — mutta muussa tapauksessa par-
titiivimuotoinen. Kolmosvyöhykkeen piir-
re [+goal] määrittää lisäksi infinitiivin sija-
merkinnän illatiiviksi (esim. LAULA-
MAAN), kun taas [+source]-piirteen perus-
teella saadaan elatiivimuotoinen verbi
(LAULAMASTA). Olisi mielestäni toivot-
tavaa, että 3. infinitiivin analyysissa voitai-
siin jotenkin yhdistää kolmos- ja ykkösvyö-
hykkeen piirteet, jotta pystyttäisiin mahdol-
lisesti kehrittelemään yhtenäinen analyysi
akkusatiiville ja partitiiville eri yhteyksis-
sä.

TEMAATTISET ROOLIT LAUSERAKENTEESSA

Tutkimuksen viides luku käsittelee temaat-
tisia rooleja lausetasolla. Kirjoittaja olettaa
ensinnäkin, että kunkin funktion argumen-
tit ilmenevät syntaksissa objektipositiossa
komplementteina, subjekti mukaan lukien.
Perusteluna tälle on se, että suomen kieles-
sä subjekti esiintyy joskus partitiivissa, sil-
loinkin kun lauseessa on jo partitiivimuo-
toinen objekti (s. 125; esimerkki Hakulinen
ja Karlsson 1979: 150):

4. Virkaa haki useita henkilöitä.

Verbin komplementtien sanajärjestys vas-
taa suomen kielessä temaattisen hierarkian
järjestystä: V – Agentti – Teema – Vertailu-
objekti. Pintasanajärjestys saadaan tästä
nostamalla joko subjekti tai jokin muu ar-
gumentti verbinetiseen positioon. Tässä
yhteydessä esitetty suomen passiivin ana-
lyysi (s. 128–130) on joltisenkin epäselvä.

Luvun loppuosa kuvailee *fuusiosääntö-
jä* (»fusion rules») ja prepositiolausekkei-
den asemaa lauseessa. Jos verbillä on väy-
län funktio [+goal], siihen fuusioitu teema-
tai agenttiargumentti voidaan ilmaista ades-
siivilla (ADE-sääntö), kuten esimerkissä
5a. Samantapaisen verbin fuusioitu teema-
argumentti voidaan myös ilmaista instruk-
tiivilla (INS-teemasääntö), kuten esimerk-
kilauseessa 5b.

5. a) Maija hiekoitti polun varastamal-
laan hiekalla.
- b) Matti ampui Villeä myrkkynuolin.

Nikanteen teoriassa verbin pakolliset argu-
mentit juontuvat käsiterakenteen piirteistä
tai vyöhykkeistä määräävistä periaatteista.
Valinnaisten adjunktien (tai adverbiaalilau-
sekkeiden) tapauksessa tilanne on mutkik-

▷

kaampi. Nikanne tarjoaa ratkaisuksi seuraavanlaisen periaatteen: jos ykkösvyöhykkeen funktio on sellainen, että se ei sovi kakkosvyöhykkeeseen (ei argumenttina eikä fuusioituna PP:nä), luodaan uusi kakkosvyöhyke. Näin luodulle uudelle teemapositiolle tarvitaan sitten syntaktinen sijoja varsinaisesta lauseesta. Täten tulkitaan siis »ylimääräisiä» adpositiolausekkeita ja adverbiaaleja.

Ajan ja aikaportaan (»temporal tier») suhdetta temaattiseen rakenteeseen — varsinkin kolmosvyöhykkeeseen — pohditaan kuudennessa luvussa, jossa kirjoittaja vertailee mm. adverbien TUNNIN, TUNNIS-SA ja TUNNIKSI eroja.

LOPUKSI

Tutkimuksen tärkein ansio lienee yleisiin periaatteisiin perustuvan teorian kehittäminen, jonka perusteella pystyy yksinkertaisintaan sekä verbileksikkaa että nominien ja adverbiaalien tulkitsemista lauseessa. Kuten Nikanne esittää sivuilla 130–135 ja 213, käsiterakenteesta saadaan suoraan temaattiset roolit; niitä ei tarvitse erikseen luetella. Samaten kunkin funktion syntaktisen luokan voi myös päätellä yleisiä sääntöjä käyttäen. Käsiterakenteen lisäksi tarvitaan lähinnä vain sanan ääntämisen määrittely; muut funktion semanttiset ja syntaktiset pääpiirteet ilmenevät käsiterakenteesta, joka puolestaan koostuu funktiositeen pätkästä.

Yleisenä huomiona voi mainita, että kirjaa on vaikea lukea. Argumentointi on paikoin hajanaista, ja käsitesemantiikan formalismi sekä kirjoittajan uudet termit ja lyhenteet tekevät siitä vielä vaikeaselitteisemmän. Lukemista helpottanee, jos lukee kaksi ensimmäistä lukua ensin kertaalleen ja uudestaan tarkemmin 5. luvun yhteydessä. Tutkimuksessa esitetyt suomen kielen analyysit ovat kuitenkin niin kiinnostavia,

että kannattaa lukea koko teos perusteellisesti. ■

ANNE VAINIKKA

University of Pennsylvania, Institute for Research in Cognitive Science, 3401 Walnut Street, Suite 400C, Philadelphia, PA 19104-6228, USA

Sähköposti: *vainikka@linc.cis.upenn.edu*

LÄHTEET

HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

JACKENDOFF, RAY 1990: *Semantic structures*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

VAINIKKA, ANNE 1992: *Kieliopillisten sijojen syntaktinen kuvaus*. – Virittäjä 96 s. 295–322.

——— 1993: *The three structural cases in Finnish*. – Anders Holmberg & Urpo Nikanne (toim.), *Case and other functional categories in Finnish syntax* s. 129–159. Mouton de Gruyter, Berlin.